

KÖMÜRHAN

İsmail AYTAÇ

Anadolu'yu bir ağ gibi ören kervanyolları üzerindeki konaklama tesislerinden biri de Kömürhan'dır. Yapılışından 1920'li yıllara kadar bölgede önemli konaklama yeri olarak kullanılıyordu. Eski Malatya-Harpur kervan yolunun ortasındaki bu eser, daha sonraları karayolları taşımacılığının gelişmesiyle önemini yitirmiştir. Bunun sonucu olarak ihmal edilmiş ve büyük bir tahribata uğramıştır. 1987 yılı içerisinde Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacaktır.

Kervansaray'ın büyüklüğü ve fazla tahrip edilmiş olması, taşınmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu durumda yapılacak en iyi şey eseri bilimsel olarak incelemek, hiç olmazsa neşriyata geçmektir.

MEVKİİ

Kömürhan, Sultan IV.Murat'ın Bağdat Seferine giderken, İstanbul'dan başlayıp Ankara-Kayseri-Malatya-Harpur-Diyarbakır-Musul ve Bağdat'a kadar sürdürdüğü şosenin üzerindedir (1). Şimdi aynı güzergahı izleyen Elazığ-Malatya karayolunda, Fırat Nehri üzerinde kurulu Kömürhan Köprüsü'nün yaklaşık 600 m. kuzeyindedir. Kervansaray, Elazığ'a 52.Km., Malatya'ya 48.Km.mesafede olup, Elazığ'ın Baskil ilçesi, Habibuşağı köyü sınırları içerisinde.

Yapının batısında büyük, doğusunda ise küçük birer dere vardır. Bu dere sularının Kervansaray'a zarar vermemesi için güneyine iki tane beton seki yapılmıştır. Eser,hafif meyilli arazi üzerinde inşa edilmiştir. Kuzey-

güney doğrultusundaki kervansaray dikdörtgen planlıdır. Civarında herhangi bir yapı mevcut değildir (Res.:1). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu mevkiye Kömürhanı denildiğini zikretmektedir (2).

BUGÜNKÜ DURUMU

Kömürhan, bir menzil hanı olarak, kapalı ve açık avlulu kısımlar ihtiva etmektedir (Plan). Hiç bir kitabesi bugün mevcut değildir.

Yapının girişi güney cephededir. Giriş üst tarafı ile kapıyı teşkil eden kısımlar tamamen yıkılmıştır. Bu sebeple portalin nasıl olduğu hakkındaki fikirler faraziyeden öteye gitmez (Res. 2). Girişin sağında ve solunda odalar vardır. Soldaki odanın sadece duvar izleri kalmıştır. Sağdakinin ise yalnız ön duvar taşları sökülüştür.

Kervansarayın mescidi güneydoğu köşededir (Plan). Bütün eserde olduğu gibi köşeler kesme, cepheler kaba yontma taşlarla kaplanmıştır. Duvarların içi moloztaştır. Mescidin kubbesi ise tuğla malzeme ile örtülüdür. Duvarların yarısı ile nişlerin, pencerelerin ve kemerlerin kesme taşları sökülmüş, kubbesi ise kısmen yıkılmıştır. Kervansarayın doğu cephe duvarındaki iz ve kalıntılardan, mescidin arkasında iki mekânın olduğu anlaşılır. Bu cephe duvarının üst kısımları yıkılmıştır (Res.1).

(1) SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I. Cild. İstanbul 1958

(2) KUŞÇUOĞLU Mustafa; Evliya Çelebi'den Malatya İstanbul 1968

Kervansarayın batı cephesi boyunca yedi adet kapalı hacım sıralanmıştır. Bunların dört tanesi kısmen sağlam, diğer üçünün ise büyük bölümü yıkılmıştır. Mekanlar esas itibarıyla tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Bunların önünde revak olduğuna dair kalıntı ve ya izler mevcut değildir.

Avlunun ortasında bir havuz vardır. Su ihtiyacı büyük ihtimalle eserin kuzeydoğusundaki dereden karşılanmıştır. Yapının doğu duvarı içerisinde künkler görülmektedir. Havuz harap durumdadır.

Avlunun gerisindeki kışlık salon yedi sahnalıdır. Avludaki hacımlara göre 2.00m. daha yüksektir (Res.7). Salonun girişi üzerindeki kitabelik boş durmaktadır. Etrafındaki kesme taşlar tamamen, tonozları taşıyan ayakların kesme taşlarının ise büyük bir bölümü sökülmüştür. Bundan dolayı iki sahnın orta kısımları çökmüştür. Son zamanlarda ahır olarak da kullanılmıştır. Her sahında birer şömine ve baca vardır. Bacaların önünde 2.00X1.00 m. boyutlarında seki bulunmaktadır (Res.9). Kervansaray, batıya doğru meyilli araziye inşa edildiğinden duvarların yüksekliği farklılık gösterir.

Kömürhan, bugüne kadar eklemeler ve yıpranmalar geçirmiştir. İshak SUNGUROĞLU "Harput Yollarında" adlı eserinde (3) şöyle yazmaktadır; "...Elazığ'a takribi 35 (52) km. mesafede, Malatya şosesi üzerinde, Fırat kıyısında bulunan Kömürhan işte bu seri dahilinde Sultan Murat Hazretlerinin eseri inşaatı şahaneleri olduğunu ve içerisinde birde mescid bulunduğunu ve üst kısmına birkaç sene evvel bir misafirhane yapılmasıyla, Malatya ve Harput arasında birinci konak yeri bulunduğunu hicri 1310 (Miladi 1892) tarihli Mamuratulaziz salnamesi kayıt etmektedir..." Bu neşriyattan ve duvar kalıntılarından anlaşılacağı üzere 1890'lı yıllarda avludaki mekanların üzerine ikinci bir kat ilâve edilmiştir. Bu ikinci kata alt duvar kalıntıları girişin sağ ve solundaki mekanların üzerinde mevcuttur. Keza ikinci katın olduğunu bu civarın yaşlılarından da öğrenmekteyiz

(4). Bu bilgiler haricinde Kömürhan ile ilgili kısa neşriyatlarda ikinci katın varlığı hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır (5).

Harap duruma gelen kervansaray, daha sonra kesme, kırma, yer yer de moloz taşlarına kadar sökülmüştür. Bugüne kadar korunamamış ve üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde eser ile ilgili bir kayıda rastlanmamıştır. Ayrıca Sultan IV. Murat'ın Vakfiyesinde bu kervansaraya ait bilgi bulunamamıştır.

MİMARİ FONKSİYON ŞEMASI

Kömürhan, kapalı ve avlulu kısımları ihtiva eden bir menzil hanı olarak inşa edilmiştir. Kitâbesi ele geçmedi-

(3) SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I. Cild S.153, İstanbul, 1958

(4) Osman GÖRGÖZ (78) adındaki Habibuşağı Köyünün eski muhtarı "İkinci kat yığma duvarlarla örülüydü. İçten düz, dıştan kırma çatılıydı. Üst odaların tavanı ve tabanı ahşaptı. Bu odaların bol pencereleri vardı" demektedir. Ayrıca 70 yaşındaki Mustafa Dede bu bölgede çobanlık yaparken Murat Hanının içinde çok bulunduğunu belirtti ve İkinci kata mescidin bitişiğindeki mekânın yanından çıkılırdı. Bu üst katta pek çok oda mevcuttu" dedi. Bu şahıslar ikinci kattaki misafir odalarının haricinde karakol dairesi, telgrafhane ve nahiye müdürlüğüne tahsis edilmiş odaların olduğunu söylediler.

Eski muhtar Osman GÖRGÖZ, küçükken çalışır vaziyette gördüğü kervansarayın faaliyetini daha sonra kendi köyü olan Habibuşağı'na verildiğini, bir müddet sonra başka bir köye devredildiğini, o köyünde işletme kirasını verememesi üzerine yapıyı Elazığ Belediyesinin aldığını anlattı. Tesis işletilemediğinden dolayı Torsuuşağı Köyünden Abdullah ile Osman isimli iki kardeşe satıldığını belirtti. Bu şahıslar yapıda işe yarar malzemenin büyük bölümünü sökmüşlerdir. Üst katın ahşap malzemesi bol olduğundan tamamen yıkılmışlardır. Şahıslar vefat etmiş olduklarından söktükleri malzemeyi ne yaptıklarını öğrenme imkânı olmadı.

(5) MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Kılavuzu, İstanbul, 1977

İLTER İsmet; Tarihi Türk Hanları, Ankara, 1969
SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fırat Havzası'nda Araştırmalar 1975, Ankara, 1977
1967 ve 1973 Elazığ İl yıllıkları

ğinden, kesin tarihi ile mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Kuzey-güney istikametinde yapılan eser, dikdörtgen bir sahayı kaplar. Tamamen tek katlı olarak inşa edilmiş; ancak daha sonra üzerine ikinci bir kat eklenmiştir. Kervansarayın tek girişi güney cephesindedir. Girişin sağ ve solunda birer mekân, güneydoğu köşesinde mescidi, arkasında iki hacım, avlunun batı cephesinde ise yolcu odaları sıralanmıştır. Mescit kubbe ile, diğer hacımlar ise içten tonoz, dıştan düz toprak damla örtülüdür. Avlunun hemen ortasında bir havuz yer almaktadır. Geride ise kışlık salon bulunmaktadır. Ahır olarak da kullanılan bu salon yedi sahindan ibarettir. Arazinin müsait olmamasından dolayı, yapının ölçülerinde orantı yoktur. Bu durum en fazla mescidin yapılış şekline kaynaklanmıştır. Mescidin kibleye tam olarak gelmesi sağlanırken, güney cepheden 1.00 m. çıkıntı yapmış; bu çıkıntıdan itibaren doğuya doğru kırılma olmuştur. Ayrıca doğu cephe duvarında büyük bir kırılma meydana gelmiştir.

Kervansarayın güney cephesi 42.80 m. uzunluğundadır. Kalınlığı ise 1.30 m. dir. Köşedeki mescidin duvar kalınlığı 1.35 m. dir. Batı cephe toplam 58.85 m. uzunluğundadır. Avlunun bu yöndeki duvar kalınlığı 1.00 m., kışlık kısmın ise 1.80 m. dir. Kışlık salonun kuzey duvarı boydan boya 41.00 m. uzunluğunda, 1.30 m. kalınlığındadır. Kervansarayın doğu cephesi 57.10 m. uzunluğundadır.

Arazi meyilli olduğu için eserin duvar yükseklikleri farklıdır. Aynı cephe duvarının avlu içindeki ve dışındaki yüksekliği de farklıdır. Güney cephe duvarı batı köşesinde 6.00 m. yüksekliğinde iken, girişin yanında 4.50 m. dir. Batıdaki yolcu hücrelerinin avlu içinden 4.00 m. iken, dışarıdan yer yer 6.50 m. ye erişmektedir. Kışlık salon yolcu hücrelerinden 2.00 m. daha yüksektir.

Kervansarayı bölüm bölüm incelemek daha faydalı olacaktır.

Güney Cephe: Kervansarayın tek girişi güney cephenin ortasındadır. Portal açıklığı 3.00 m. dir. Diğer cephe duvar-

larına göre daha fazla yıkılmıştır. Portalin etrafındaki kesme taşların tümü, duvarın taşlarının büyük bölümü sökülüştür. Girişin sağında ve solunda birer mekân vardır. Sağdaki oldukça sağlam kalmış, soldaki ise tamamen yıkılmıştır (Res.2). 4.00 m. genişliğindeki bu mekânlar arasında kalan girişin eyvan şeklinde olduğu düşünülebilir (6).

Girişin sağındaki mekânın batı duvarının kaplama taşları tamamen sökülüştür. Kalan moloz taş duvardan, girişinin ortadan olduğu belli olmasına rağmen kesin olarak yerini ve ölçülerini tesbit etmek mümkün olmadı. Mecvut kalıntılardan duvar kalınlığının 0.60 m. olduğu anlaşılır. Mekânın içten içe genişliği 3.50 m. dir. doğu duvarında mescide bakan bir pencere vardır. Mescidin yapılış şekli, bu mekânın duvar uzunluklarında farklılık meydana getirmiştir. Söz konusu mekânda herhangi bir niş veya baca mevcut değildir. Duvarların içi moloz taş dışı ise kaba yontma taş ile kaplıdır. Üst örtü olan sivri tonoz içten moloz taş, dıştan düz toprak dam ile örtülmüştür. Bu mekân ile mescidin avlu içinde birleştiği yerde, üst kata çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Bugün dolgu yüzünden merdiven basamakları görünmemektedir (Res.3), 19. yüzyılın son çeyreğinde eklendiği anlaşılan üst kata ait az bir duvar kalıntısı da bu mekânın üzerinde bulunmaktadır. Yaklaşık 0.50 m. yüksekliğindeki bu duvar kalıntısının örgüsü ile alttaki farklıdır. Üsttekinin harcı kum ve toprak karışımı, diğer duvarın ise kireçli kumdur.

Girişin solundaki mekânın üst örtüsü ve duvarları yıkılmıştır (Res.2). Sadece, kervansarayın güney cephesini oluşturan duvarı yarıya kadar ayakta. Bugünkü kalıntı ve izlerden alınan ölçüler şöyledir: Arkasındaki mekâna kadar uzunluğu 5.30 m. dir. Duvar kalınlıkları, dolgunun fazla olmasından dolayı ölçülemedi. Karşısındaki mekânın ön duvar kalınlığı 0.60 m., yan du-

(6) Görüştüğümüz köylüler de giriş üstünün kapalı olduğunu söylediler. Gördükleri zaman sağlam olan portalin etrafının süslemeli olduğunu, kapının da demir olduğunu ilâve ettiler.

var kalınlığı 1.30 m. idi. Bu ölçüler burada da aynı olmalıdır. Dikdörtgen olan mekânın tonozdan başka bir örtü sistemiyle örtülemeyeceği bellidir. Kervansarayda mescit hariç, başka bir örtü sistemi de kullanılmamıştır. Tonozun üzeri, diğer mekânlarda olduğu gibi düz topraktan damlı olmalıdır. Hacımın içindeki dolguda moloz taştan başka bir malzeme yoktur.

MESCİD

Kervansarayın mescidi, doğu ve batı duvarlarının birleştiği köşededir. Mescidin mihrap yönüne gelebilmesi için, yapı kütlelerinde taşkınlık ve kırılmalar olmuştur. Kervansarayın güney cephesinde mescidin köşesi 1.00 m. ileri taşkınlık yapmış ve doğuya doğru kırılarak devam etmiştir. Bu duvarın dıştan dışa uzunluğu 12.00 m. dir. Mescidin doğu duvarı da kervansarayın doğu cephe duvarında kırılma meydana getirmiştir (Res.:1). Kırılma noktasına kadar mescit duvarının uzunluğu 9.30m. dir. Mescidin dış ölçüleri 12.00 x 12.00 m.dir. Bu yönde geri kalan ölçünün devamı avlu içerisinde ve aynı düzlemde devam etmiştir. Mescidin arkasındaki birinci mekânın duvarı da aynı doğrultudadır (Res.3).

Mescidin kuzey cephe uzunluğu, arkasındaki hacmin iç duvarından köşeye kadar 12.50 m.yi bulmaktadır. Bu cephenin duvar kaplama taşları tamamen sökülmüştür (Res.4). Kuzeydoğu köşede, mescidin içinden girilen 0.75 m. genişliğinde bir açıklık görülür. Buradan rampalı bir geçide girilir. Kuzey duvarında 1.00 m. genişliğinde pencere açıklığı vardır (Res.:4). Pencerenin üstünde 0.60 m. genişliğinde 1.40 m. yüksekliğinde başka bir açıklık bulunmaktadır. Bu bilgilerden, mescid içinden bir rampa veya merdivenle bir üst kata çıkış sağlandığı anlaşılmaktadır. Mescid içinde yer alan taş konsolların üzerinde ahşap karkasların mevcut olması, burada bir müezzin mahfilinin olduğunu göstermektedir. Ümit Serdaroğlu (7) buranın mescid minaresine çıkış olduğunu yazmaktadır. Ancak minarenin olduğuna dair kaide veya izler mevcut değildir. Ayrıca pencerenin üzerindeki girişin

mevcudiyetini düşünmek gerekir. Eğer minare olsaydı, kasnak seviyesinde bir girişe bir lüzum yoktu. Kaldı ki zemin-den bu girişe kadar merdiven izleri halen durmaktadır. Menzil hanları yerleşim birimlerinden uzak olduğu için, ezan okunduğu zaman çevreden ibadet etmeye gelen olmaz. Sadece kervansaraydaki kişilere ezan okunduğundan genellikle, Aradolu'daki kervansaraylarda minare yapılmamıştır.

Mescidin girişi kuzey cephenin ortasındadır. Kapı açıklığı 1.10 m.dir. Girişin her yanında 1.00 m. genişliğinde, 1.70 m. yüksekliğinde birer pencere yer almaktadır. Bugün kervansarayda mevcut tek süsleme unsuru, sağdaki pencerenin sütuncesi üzerindeki balık pulu motifidir. Bu pencerenin sağında ise bir mihrabiye nişi bulunmaktadır (Res.4). İçeriden alınan ölçülere göre doğu duvarına olan mesafeleri şöyledir: Sol pencerenin 1.40 m., girişin 4.10 m., sağ pencerenin ise 6.80 m.dir.

Bazı yayınlarda mescidin kuzey cephesinde bir kapı, iki pencerenin olduğu belirtilirken (8), bazılarında ise üç girişli olduğu kaydedilmektedir (9). Ancak mescide ait aynı yayınlarda basılmış resimlerde de görüldüğü gibi, ortadakilerinin giriş, yanlardakilerin de pencere olduğu bugünde bellidir. Bu resimlerde kapının basık kemeri üzerindeki alınlığın sivri kemerli olduğu görülür. Pencere ise düz atkı kemer üzerinde, üç dilimli alınlığa sahiptir. Üç dilimli kemer, Artukluların bulunduğu bölgelerde oldukça fazla kullanılmıştır. Cephe üzerindeki tek mihrabiye nişi yuvarlak kemerlidir. Yukarıda belirtilen yayınlardaki resimlerde mescid cephesinde kitâbe bulunmamaktadır. Eskiden tamamen kesme taş ile kaplı olan cephe, bugün sadece moloz taşlar görülmektedir (Res.4).

Mescidin tabanı eşikten 0.50m. aşağıdadır. Normal olarak 0.20 m.lik bir

(7) SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975, Ankara 1977

(8) SERDAROĞLU Ümit; Aynı eser

(9) MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Klavuzu, İstanbul, 1977 . 1967 Elazığ İl Yılığ, Elazığ 1970.

basamak yüksekliğinden sonra döşemenin gelmesi gerekir. Aradaki fark mevcut döşemenin sökülmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira iç duvarlarda kalan izlerden döşemenin olduğu anlaşılmaktadır.

Mescidin kuzey duvarı içten içe 9.40 m.güney duvarlar 9.30 m. genişliğindedir. Kuzey cephe duvarının kalınlığı 1.40 m., pencere içinden alınan ölçüye göre batı duvarı 1.20 m., güney ve doğu duvarı ise 1.35 m. kalınlığındadır.

Mescidin batı penceresi, sağ taraftaki mekâna bakmaktadır. Oldukça sağlam durumdadır. Genişliği 1.00 m. dir. Yanındaki basık kemerli nişin genişliği 0.60 m., yüksekliği 0.90 m., derinliği ise 0.60 m.dir. Güney cephede iki pencere vardır. Mescidin sağlam penceresi mihrabın sağındadır (Res.8). Düz atkı kemerin üzerindeki alınlık tuğladandır. Alınlığın üzerinde sivri kemer bulunmaktadır. Pencerenin silmeleri kesme taş malzemeden yapılmıştır. Bu silmelerdeki mevcut deliklerden demir parmaklarının olduğu anlaşılmaktadır. Mihrabın solundaki pencerenin etrafındaki taşların tamamı sökülüştür (Res. 5). Ancak sağlam olan pencere ile ölçüleri aynı olmalıdır.

Doğu duvarının güney-doğu köşesinde batıdaki ile simetri ve aynı olan bir niş görülür. Etrafındaki kesme taşların çoğu durmaktadır. Bu nişin yanındaki pencerenin etraf taşlarının tamamı sökülüştür. Yanındaki diğer pencere de aynı durumdadır.

Giriş ile simetri olan mihrabın mermer kaplama olduğu, günümüze kadar gelen parçalardan anlaşılmaktadır. Düşen mermer parçalarının yerlerine sonradan tuğla konulmuştur. Mihrap etrafının çerçevesi olduğu duvardaki izlerden bellidir. 0.40 m. derinliğindeki mihrap nişinin genişliği 0.75 m.dir. Batı duvarına olan mesafesi ise 4.75 m.dir. Mescidin iç duvarları sıvanmış ve kireç ile beyaza boyanmıştır.

Harimin üstünü 9.30 m. çapındaki tuğla kubbe örtmektedir. Kubbeye içtenden Türk üçgeni bingiler ile geçilmiştir. Dışarıdan ise sekizgen, taş kas-

nağa oturmaktadır. Kasnağın kaba yontma taşlarının büyük bölümü yıkılmıştır (Res.3,5). Kubbenin de köşeleri ile tepesi göçmüştür.

Mescidin bütün yüksekliği yaklaşık 9.75 m.dir. Tabandan kubbe kasnağının bitimine kadar olan 5.70 m'si gövde yüksekliği, geri kalan 4.50 m.si kubbe yüksekliğidir. Aradaki kasnağın yüksekliği 2.00 m.dir.

MESCİDİN ARKASINDAKİ MEKANLAR

Mescidin arkasında iki mekân mevcuttur. Bu gün yıkıntı halindedirler.

1.No'lu Mekân: Bu hacim tamamen yıkılmıştır (Res.:3). Sadece doğu duvarında izler ve avluda temel taşlarının bazı bölümleri mevcuttur. Mescidin devamı olan duvar ile kervansarayın doğu duvarı içiçe birleşmiştir. Böyle olunca hacmin duvar kalınlığı, mescid köşesinde 0.70 m.ye düşerken, diğer köşesinde 2.00 m.yi bulmaktadır. Mevcut kalıntılardan alınan ölçülere göre genişliği 3.80 m.dir. Duvar kalınlığının 2.00 m.yi bulduğu yerden, avluya doğru alınan uzunlukta 2.80 m.dir. Dolgunun fazla olması, mescid bitişiğindeki diğer yan duvarlardan ölçü almamızı engellemiştir. Fakat duvarın, 3.40 m.lik pencereye kadar olan mesafeden daha uzun olduğu düşünülemez. Çünkü mescid penceresini kapatmış olur. Böylece mekânın küçük olduğu anlaşılır. Arka duvarının kaplama taşları yarıya kadar sökülüştür. Duvarın üst bölümlerindeki izlerden tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ümit Serdaroğlu, bu mekânın kubbeli olduğunu belirtir (10). Mekânın mescid ile aynı doğrultuda yapılmış olması, bir bakıma mescid personeline tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir (11).

2 No'lu Mekân: Diğerine göre derinliği daha fazladır. Çünkü bitişiğindeki 2.00 m.lik duvar kalınlığı bitmiş, kervansarayın 1.00 m.lik doğu cephe duvarı devreye girmiştir. Sağ duvarın uzunluğu 3.50 m., kalınlığı 0.60 m.dir. Arka

(10) SERDAROĞLU Ümit; Aynı eser

(11) Yukarıda bahsedilen Mustafa Görgöz, bu mekânın mescid hocasına ait olduğunu söyledi.

duvarından alınan genişlik ise 4.00 m. dir. Mekanın diğer yan duvarı avlu içine dik olarak, 3.80 m. uzunluğunda, 0.80 m. kalınlığında örülmüştür (Plân). Böyle olunca giriş duvarının içten içe uzunluğu 4.80 m.yi bulmaktadır; kalınlığı ise 0.60 m.dir.

Bu mekân oluşturulurken iki duvar örnek yetmiştir. Ön ve sol duvarlar çamur harçlı olarak, moloz taşların adeta üstüste koyulması ile örülmüştür. Avlunun doğu cephesinde bu iki duvara ait izler mevcut değildir. Örtü sistemine ait izler de görülmektedir. Büyük bir ihtimalle düz toprak damlıdır. Çünkü yamuk bir alanı en sağlam olarak düz dam örter. Bu bilgiler mekânın sonradan, zaruri bir ihtiyaç için, alelace yapıldığını göstermektedir. Belki de kervansarayın 19.yüzyılın son çeyreğinde misafirhane eklenirken, bu mekân da yapılmıştı. (12). Dolgu fazla olduğundan zemin durumu tesbit edilemedi.

İki no'lu mekândan kışlık salona kadar başka bir hacmin temel kalıntısı mevcut değildir. Kervansaraylarda genellikle avlunun iki yanında mekânlar sıralanırken, belki de fazla geldiğinden buradaki alan boş bırakılmıştır. Ancak arabalık olarak düşünülmüş olabileceğini de hatırlamak gerekir.

Kervansarayın doğu cephe duvarını teşkil eden bu hacımların bağlı bulunduğu duvar, bu gün kışlık salona doğru daha fazla yıkılmıştır (Res.1).

HAVUZ

Anadolu'daki bütün kervansaraylarda olduğu gibi bu eserin de bir su tesisi vardır. Kömürhan'ın havuzu mescidin gerisinde yer almaktadır (Res.2). Duvar kalınlıkları 1.50 m. olup, içten içe 3.00 x 2.60 m. ölçülerindedir. Avlu zeminine gömülü duvarların içi moloztaş, dışı kesme taşlardan örülmüştür.

Kapalı salona 2.00 m. mesafede, kervansarayın doğu duvarı içinde pişmiş topraktan yapılmış su borusu mevcuttur. Bu künkün varlığından da anlaşılacağı üzere su ihtiyacı dışarıdaki bir kaynaktan karşılanıyordu. Bu kaynak, eserin kuzey-doğusundaki derenin başlangıcını oluşturan dağın eteğindedir.

Su 200.00 m. mesafeden pişmiş toprak borularla avludaki havuza getiriliyordu. Akarsu halinde gelen suyun ihtiyaç fazlası dışarı akıtılıyordu demek, yanlış olmasa gerekir. Zira biraz sonra da değineceğimiz, avlunun batı cephesindeki 2 no'lu hacmin dış duvarında mevcut olan çörtten, fazla suyun buradan akıtıldığını göstermektedir.

İçindeki dolgu fazla olduğundan, altta taş döşemenin olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

BAĞIMSIZ MEKANLAR

Dikdörtgen plânlı, revaksız avlunun solunda, sıra halinde tek katlı odalar vardır. Sayıları, güneybatı köşedeki de dahil 7 adettir. Bunlar kışlık salondan 2.00 m.daha alçak olarak yapılmışlardır (Res.7). Mekânlardan dört tanesi nisbeten sağlam durumdadır. Duvarları ve örtü sistemleri ayakta. Mekanlara numara vererek açıklamak daha iyi olur.

1 No'lu Mekân: Avlunun güney-batı köşesinde, girişin sonundaki mekânın arkasında yer almaktadır. Bu hacıma, temeli taş, üstü tuğla olan 0.50 m. kalınlığında bir kemer açıklığı ile girilir; Önündeki mekâna bu kadar geniş bir açıklıkla bağlantılı olması, fonksiyon olarak birbirlerine yakın olduğunu gösterir. Bu hacımda baca ve niş de yoktur. Böylece yolculara ayrılmış bir konaklama odası olmadığı anlaşılır.

Bu mekânın güney duvarı önünde 1.00 m. genişliğinde seki mevcuttur. Dolgunun fazla olması, diğer duvar önlerinde sekinin olup olmadığını anlamamıza imkân vermedi. Batı duvarında, tavana yakın 0.60 m. genişliğinde bir pencere vardır. Pencerenin kuzey duvarına mesafesi 1.65 m. dir. Mekânın iç ölçüleri 5.90 x 4.00 m dir. Diğer hücrelerde olduğu gibi içten yuvarlak tonoz, dıştan düz toprak damlıdır. Tonozunun tuğladan olması ile diğerlerinden malzeme farkı gösterir. Bu mekânın üzerinde ikinci kata ait duvar kalıntısı mevcuttur.

(12) Aynı şahıs, eser çalışır durumdayken bu mekânın fırın olarak kullanıldığını ekledi.

2 Nolu Mekân: Bu harabe halindedir. Üst örtüsü ve ön duvarı yıkılmıştır. İç dolgusu fazladır. İçten içe 5.40 x 6.10 m. ebatlarındadır. Diğer mekânlara göre çok geniştir. Batı duvarında dışarıya açılan penceresi, sol yan duvarında niş ve bacası yoktur. Ön duvarı çok yıkılmış olduğundan, durumunu ve giriş sayısını tesbit etmek mümkün olmadı. Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu mekânın dış duvarında bir çörten mevcuttur. Çörtenin duvardan uzunluğu 0.25m. dir. Mekânın bugünkü haliyle 6.10m. genişliğinde olduğunu söylemiştik. Ancak güney duvarına 5.10 m. mesafede ayrı bir duvar kalıntısının sağlam ve düz olarak uzandığını görüyoruz. Burada meydana gelen 1.00 m. genişliğindeki alanın hangi amaç için kullanıldığını anlamak çok zordur. Üstelik kalan kavisten tonoz ile örtülü olduğu bellidir. Bugün 0.50 m. derinliğindeki boşluktan bakıldığında taşduvar harcının kırmızı olduğu görülür. Kalan kısımlardan anlaşılacağı üzere üst örtüsü tuğladan yapılmıştır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, burasının yolcuların kalması için tahsis edilmiş bir mekân olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başka bir amaç için kullanıldığını düşünmek lazımdır. Dışarıya kapalı olması, malzeme farkı ve çörtenin mevcudiyeti, bu mekânın kervansarayın hamamı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak kesin olarak söylemek de mümkün değildir. Çörtenin varlığı hakkında bir konuya daha dikkati çekmek lazımdır. Dışarıdan avludaki havuza getirilen akarsu bekletilemeyeceğinden, borularla bu mekânın içinden geçirilerek dışarıya aktarılmış olabilir.

3 Nolu Mekân: Yanlarındaki diğer hacımlara göre oldukça sağlamdır (Res. 7). İçinde dolgu yoktur. En sağlıklı ölçüyü bu mekândan almak mümkün oldu. Biri sol duvarına bitişik, diğeri sol duvarına 2.30m. mesafede iki kapı aralığı ile mekana girilir. Kapı genişlikleri 1.00 m. dir. Girişlerin üzeri basık tuğla kemerlidir. Girişlerin üstünde, duvar ortasında, düz atkı kemerli bir pencere vardır. Pencerenin sol duvarına uzaklığı 2.00 m.dir. Bu ön du-

varın kaplama taşları tamamen sökül müştür. İçinde dolgu olmamasına rağmen, avludaki dolgu, girişleri yarıya kadar kapatmıştır.

Mekânın içinde, sol duvarda bir niş, bir şömine, batı duvarında bir niş ve üstünde mazgal pencere, sağ duvarda da başka bir niş bulunmaktadır. Basık kemerli nişlerin, genişlikleri 0.60 m., derinlikleri 0.50 m. ve yükseklikleri 0.65 m.dir. Bu mekândaki şöminenin eni 0.80 m. derinliği 0.60 m., yüksekliği ise kırma kemerine kadar 1.80 m.dir. Bütün yüksekliği 2.20 m.dir. Üzerindeki mazgal pencerenin ölçüsü de diğer mekândakiler gibi, içten genişlik 0.50 m., yükseklik 0.80 m. dıştan genişlik 0.20m, yükseklik 0.55 m.dir.

Bu yolcu hücresi de içten yarım daire tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülüdür.

4 Nolu Mekân: 3 no'lu mekân ile ortak olan yan duvarı ve kervansarayın batı cephesini teşkil eden arka duvarı mevcuttur (Res.6). Ön duvarı ile diğer yan duvarı tamamen yıkılmıştır. Bunların izleri, mevcut olan duvarlarda görülmektedir. Sol duvarda bir niş ve şömine vardır. Batı duvarının ortasında bir niş ve üstünde bir pencere mevcuttur. Bunlar diğer mekândakiler ile ölçü farkı göstermezler.

Sağlam kalan mekânlara baktığımızda iki girişli olduklarını görüyoruz. Bu odanın da iki girişli olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek. Yan duvarındaki kavisten ve arka duvarındaki izlerden tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Tonozun üstü düz toprak damlı olmalıdır.

5 Nolu Mekân: Bu Mekânın da ön ve yan duvarı da tamamen yıkılmıştır. Diğer odaları gözönüne alırsak yıkılmış olan bu yan duvarın da bir niş ve şömine olmalıdır. Arka duvarında bir niş ve üzerinde penceresi mevcuttur (Res. 6). bunların ölçüleri bütün hacımlarda aynıdır.

İki girişi olması burada da söz konusudur. Tonoz ile örtülü olduğu kesindir.

6 Nolu Mekân: Oldukça sağlam durumdadır. Ön duvarının sol tarafı yı-

kılmıştır. Kalan bölümde büyük bir çatlak vardır (Res.7). mekân iki girişlidir. Bunların biri sol duvara bitişik, diğeri ön duvarının ortasındadır. Basık tuğla kemerli olan ortadaki giriş, sonradan taş malzeme ile kapatılmıştır. Girişlerin üzerinde, duvar ortasında 0.60 m. genişliğinde bir pencere yer almaktadır. 1.00 m. genişliğindeki girişlerden soldaki yan duvara bitişik, diğeri sağındaki duvara 1.00 m. mesafededir. Diğer mekânlarda olduğu gibi, sol duvarında bir niş ve şöminesi vardır.

Mekânın içinde dolgu çok azdır. Duvarlarında az sayıda tuğla kullanılmıştır. İçten beşik tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülmüştür. Damın üzerinden alınan ölçüye göre mekânın dıştan dışa derinliği 8.00 m. dir. Daha önce de belirtildiği gibi mekânlar arasındaki duvar kalınlıkları 10 m. dir.

7 No'lu Mekân: Bu hacım kışlık salona bitişiktir. Sağlam durumdadır. Diğer odalarda olduğu gibi iki girişi vardır (Res.7). Biri sol duvarına bitişik, diğeri sağ duvarına 0.60 m. mesafededir. Girişlerin basık kemerleri tuğladandır. Sol duvarında bir niş ve şömine bulunmaktadır. Bunların ölçüleri her odada aynı olmasına rağmen zemine ve yan duvarlara olan uzaklıkları farklılık göstermektedir. Arka duvarının ortasında niş bulunmaktadır. Mekânın ön ve arka duvarında pencerelerinin olmaması ile diğerlerinden farklılık gösterir.

Bu hacmin sağ, yani kuzey cephesi üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü burada duvar yoktur. Üst örtüyü yuvarlak kemer taşımaktadır. Kemer ön ve arka duvarlara 0.70 m. mesafededir. Kalınlığı ise 0.40 m.den ibarettir. Kemer boşluğundan kışlık mekânın duvarı görülür. Kışlık salonun birinci sahnin penceresini kemerin üstü kapatmıştır. Duvarlar arasında bağlantının olmaması burada dilatasyonun olduğunu göstermektedir. Bu durumu kervansarayın doğu duvarında da görmek mümkündür. Buradaki avlu duvarı kışlık salonun önüne yapılmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, kışlık kısmın daha önce yapıldığı bellidir. Ancak

aralarında malzeme farkı yoktur. Ayrıca kışlık salon, gerisinde bulunan dağa çok yakındır (Res.1). Sadece kışlık salondan oluşan bir kervansaray yapılması düşünülseydi, avlunun bulunduğu düz arazi bırakılıp, dağa çok yakın olarak inşa edilmezdi. Şimdiki kuruluş biçimi ile bulunduğu arazinin elverişli olan bütün sahasını kapladığı düşünülürse dilatasyon olmasına rağmen arada bir zaman farkı sözkonusu olmasa gerek.

KIŞLIK SALON

Kervansarayın ana kitlesi olan salon, dikdörtgen bir yapıdır. Poligon kapatılarak dikkatle yapılan ölçümler sonucunda, paralel olması gereken kenarların köşelerde dik açı ile birleşmedikleri ve kenar uzunluklarının da aynı olmadıkları görülür. Yapının doğudaki kısa kenarı 21.80 m. batı kısa kenarı da 21.55 m. ölçülerindedir. Uzun kenarlar ise kuzeyde 41.00 m., güneyde 40.00 m. dir. Duvar kalınlıkları da farklıdır. Güney cephe duvarı 1.20 m., kuzey duvarı ise 1.30 m.dir.

Tüm duvarlarda şömine vardır. Bunların önünde çepeçevre iç mekânı dolanan 2.00 m. genişliğinde seki bulunmaktadır. Bu seki başka pek çok örnekte görülen, yolcuların ateşin önünde geceleme için yaygılarını serip uzandııkları yerdir. Giriş sahnini hariç, tüm duvar önleri bu biçimde düzenlendiğinden içeride hayvan bağlamaya elverişli yer yoktur. Kıymetli yüklerin, yolcuların gözönünde olması için bunların hemen ayakları dibine indirilmiş, ortadaki boşluklara da hayvanların bağlanmış olması düşünülebilir.

Yapı kütlesi avludaki mekânlardan 2.00 m. daha yüksektir. Güney cephe tamamen kaba yontma taşla kaplanmıştı. Girişin sağında ve solunda üçer adet taş cephe duvarından çıkıntı yapmıştır (Res.7).

Kışlık salon, tonozlarla yedi sahına bölünmüştür (Plan). Mekanın girişi orta sahnindedir. Etrafındaki kesme taşların tamamı sökülmüştür. Eski resimlerde (13) sağlam olan portalin üstündeki ki-

tâbeliği ise boştur. 1965 yılından önce sökülmüş olmalıdır. Basık kemerli olduğu içeriden belli olan kapının genişliği 2.50 m. dir. İçerideki sahinler üç ayak ile dört sivri kemer gözünden müteşekkildir. Kemerlerin genişliği genellikle 3.60 m.dir. Üst örtüyü taşıyan ayaklar 1.20 x 1.00 m. ebatlarındadır. Orta sahin hariç, tonozlarda birer tepe penceresi mevcuttur. Her sahinde karşılıklı birer şömine bulunmaktadır. Kuzey duvarı haricindeki cephelerde mazgal pencereler yer almaktadır. Mekanın bulunduğu zemin batıya doğru meyilli olduğundan sahinlerin yükseklikleri farklılık gösterir. Düz toprak dam ise kuzeye doğru meyilli yapılarak yağış sularının akıtılması sağlanmıştır. Batıdan numara vererek detaylı inceleyelim.

1 No'lu Sahin : Girişe göre sol başıdır. Sahinin genişliği güneyde 3.90 m., kuzeyde 4.20 m.dir. Batı cephesindeki teğet kemerli pencerelerin genişliği 0.60 m. dir. Aynı kemerlere sahip şöminele- rin genişliği 0.80 m. derinliği ise 0.50 m.dir. Kuzey duvarında bulunan şömine- nin ayağa olan mesafesi 1.90 m.dir. Güney duvarında bir şömine, bir de pencere mevcuttur. Pencerenin ayağa olan uzaklığı 0.80 m., şömine- nin ise 1.80 m.dir. Bu pencereyi avludaki 7 no'lu mekanın kemeri kapatmıştır. Burada dilitasyon olduğunu daha önce açıklamıştık.

Kışlık salonun tümünde olduğu gibi, sivri tonoz, moloztaş malzemedan yapılmıştır. Diğer sahinlerden farkı kuzeydeki tepe penceresine ilaveten güneyde de bir tane olmasıdır. Pencere- ler 0.40 x 0.60 m. ölçülerinde dir. Bütün tonozların ortasında, 0.50 m. eninde ke- mer vardır. Salonda sadece taş malzeme kullanılmıştır. Duvar yüzleri kaba yontma taş, içleri moloztaş, ayaklar ve sivri kemerler kesme taştan örülmüştür (Res.9).

2.No'lu Sahin : Bu sahin da diğerleri gibi, kuzey ve güneydeki duvarlara yarım gömülü ayaklar ile ortadaki üç ayağa oturmuştur. Ayaklar sağlam durumdadır. Sahin genişliği kuzeyde ve güneyde 4.50 m.dir. Kuzeydeki şömine-

nin genişliği 0.80 m., derinliği 0.50 m.dir. Bu ölçüler bütün şömine- lerde aynıdır. Sahini çevreleyen seki, bu sahin önünde de sağlamdır. 1 ve 2 no'lu sahinler diğer sahinlerden yer yer kerpiç yer yer de moloz taşlarla ayrılarak bir ara koyun ağılı olarak kullanılmıştır. Bu amaçla kullanılırken 2 no'lu sahinin güney duvarının taşları sökülerek açılan duvar boşluğu giriş olarak kullanılmıştır (Res.7).

3 No'lu Sahin: 2 no'lu sahin- den farkı yoktur. Ayaklar ile kemerler sağlam durumdadır.

4 No'lu Sahin: Bu orta sahinin ölçü olarak diğerlerinden farkı yoktur. Her cephede 4.50 m. genişliğindedir. Diğer sahinlerden farkı, tepe penceresinin olmaması ve kışlık salona girişin buradan sağlanmasıdır. Girişten dolayı seki burada yapılmamıştır. Duvarın üstünde pencere de yoktur. Kuzey duvarındaki şömine sağlam durumdadır.

Girişin sağındaki ayağın taşları söküldüğünden üst örtünün ağırlığını taşıyamamış, 5 no'lu sahinin ikinci ayağına kadar yıkılmıştır.

5 No'lu Sahin: Tonozunun orta bölümünün yıkıldığını belirtmiştik. Yıkılan kısımdan tonoz kavisinin içi görülmektedir. Düztoprak damın ağırlığı, iki sahin arasındaki boşluktan doğu-batı moloz taş ayaklarla kemerlere aktarılmıştır. Sahinin diğer kısımları sağlam durumdadır.

6 No'lu Sahin: 5 No'lu sahinle ortak olan bir ve ikinci ayaklar yıkılınca bu tonozun da ortası çökmüştür.

7 No'lu Sahin: Kışlık salonun son sahinidir. Değuda duvara, batıda ayaklara taşıtılan sivri tonozunda bir tane tepe penceresi vardır. Kuzeyde sahinin genişliği 4.80 m., güneyde 4.40 m.dir. Doğu cephe duvarında iki şömine, dört pencere bulunmaktadır. Pencere ve şömine- nin ölçüleri diğer sahinlerdekiyle aynıdır. Birinci sahin- den itibaren boydan boya gelen ortadaki takviye kemeri bu son sahinin duvarında bitmektedir. Yukarıda bu sahinin diğer sahinlere göre daha alçak olduğunu belirtmiştik.

MALZEME

Bütün kervansaraylarda olduğu gibi, Kömürhan'da da en fazla kullanılan malzeme taştır. Bütün mekânların duvar köşeleri, kapı etrafları, ayaklar ile kemerlerin büyük bir bölümü kesme taş kaplıdır. Duvarlar içten ve dıştan kaba yontma taş ile kaplanmıştır. Bütün duvarların iç kısımları ise moloz taş malzeme ile örülmüştür.

Tuğla malzeme mescid kubbesinde ve kubbeye geçiş elemanlarında, mescidin pencere alınlıklarında, avludaki 1 no'lu hacmin tonozunda, 2 no'lu hacmin tonoz kavisinde, 3,6,7 nolu hacımların girişlerinin kemerlerinde kullanılmıştır.

Duvar harcı olarak kumlu kireç kullanılmıştır. Ancak sonradan eklendiği anlaşılan üst kat duvarları ile, mescidin arkasındaki 2 no'lu mekânın duvar harcı kumlu topraktır.

Mescid kubbesi haricinde, üstten düz olan örtü sistemi tamamen toprak damlıdır. Toprağın üstünün kiremitle döşendiği düşünülebilir, ancak bugün parçalara rastlanılmamaktadır.

Avlu kapısının demir olduğunu düşünürüz. Ancak bu kesin değildir. Bunun haricinde mescidin sağlam olan güneybatı penceresinde demir parmaklığın olduğuna dair izler mevcuttur. Orijinal mihrabın mermer ile kaplı olduğu kalan kısımlardan bellidir.

Kervansarayın bugün için mevcut olan tek süsleme unsuru, mescid girişinin sağında yer alan pencerenin sütunçesinin alt kısmındaki balık pulu motifi olduğunu belirtmiştik.

TARİHLENDİRME

Uzaktan bakıldığında eserin, Selçuklu döneminin abidevi görünüşlü, yüksek kervansaraylarından olmadığı görülür. Kömürhan daha alçak, insan ölçülerine daha yakındır. Osmanlı döneminde hanların dışarıyla irtibatı artarken, bu eserde Selçuklu geleneği olarak dışarıyla irtibatı sadece güney cephedeki portalden sağlanmıştır. Bundan menzil hanı olmasının rolü olabileceğini unutmamak gerekir.

Girişin sağ ve solunda birer hacım mevcuttur. Avlunun sadece batı cephesinde yolculara mahsus konaklama odaları vardır. Özel yolcu mekânlarının varlığı ve içindeki şöminelerin mevcudiyeti Osmanlı han mimarisinin özelliklerindedir.

Avlunun güney-doğu köşesindeki mescit pencerelerinin bol sayıda ve daha geniş oluşları, demir parmaklık izlerinin mevcudiyeti, mihrabında mermer kullanılması, Osmanlı dönemi eseri olduğunu göstermektedir. Kışlık salonu içerden çevreleyen sekinin ve tavana yakın küçük pencerelerin varlığı, bize Osmanlı döneminin tek hacımlı, avlusuz hanlarını hatırlatmaktadır. Eserin çok sade oluşu da Osmanlı dönemi özelliklerindedir.

Bu bilgilerden kervansarayın kesin tarihlendirmesini yapmak mümkün değildir. Avluya girişi sağlayan portalin yıkılmış olması, üzerinde kitabenin varlığını anlamak imkanını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kışlık salonun üzerindeki kitabelikte boş bulunmaktadır. Bu durumda daha önceki yayınlara bakmak faydalı olacaktır.

İshak Sunguroğlu, Harput yollarında isimli 5 ciltlik eserinin 1.cildinin 153.sayfasında bu eserle ilgili kısaca şunları yazmaktadır: IV.Murat, 1634 yılında İran Seferine çıkacağına karar verip, tüm illere sefere hazırlanmaları için ferman göndermiştir. Bu fermanında, geçeceği mevkilerde muazzam yollar, köprüler ve kervansaraylar yapılmasını emretmiştir. Sultan IV.Murat, Bağdad'a giderken Malatya'dan gelip, Harput üzerinden Diyabekir'e geçecektir. Malatya-Harput yolunda ihtiyaçtan dolayı bir kervansaray yapılması gerekmiştir. Bu bilgilere ait dipnotuna ise İstanbul-Beyazıd Belediye Kütüphanesi 24/7 nolu ve hicri 1310(M.1892) tarihli Mamuretül Aziz salnamesini vermiştir. Aynı salnamede, bu tarihten birkaç yıl önce üstüne misafirhane eklendiğini kaydetmektedir.

Bu bilgileri salnâme'nin 61.sayfasında okuma imkânımız oldu. Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnemesi'nin IV. cildinin başında, 1665 yılında bir üst köy-

de konakladığını ve "Aşağıda Kömürhan'ı vardır ki amansız yerededir" cümlesinden kervansarayın bu tarihten önce inşa edilmiş olduğunu öğreniyoruz.

Bunların haricinde 1967 ve 1973 Elazığ il yıllıkları ile 1977 yılında basılmış Elazığ kılavuzunda bu eser IV. Murat Hanı olarak geçmektedir. Ayrıca İsmet İlt'er'in Tarihi Türk Hanları adlı eserinde IV. Murat Kervansarayı olarak geçer. Bu yayında bilgi için Vakıflar Genel Müdürlüğü gösterilmişse de IV. Murat'ın vakfiyesinde ve müdürlükte herhangi bir kayıt, bilgi veya araştırma notuna rastlanmadı.

Yukarıdaki bilgi ve kayıtlardan, konumuz olan Kömürhan'ın IV. Murat tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın 1638 (8 Recep 1048)de Bağdat'a vardığı dikkate alınır ve yol, köprü, kervansarayların yapılmasına ilişkin fermanın da 1634 yılında çıkarıldığı düşünülürse, eserin bu tarihler arasında yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

MUKAYESE

1634-38 yılları arasında inşa edilen kömürhan, tek katlı, açık ve kapalı kısımları birlikte ihtiva eden guruba girmektedir. Plan olarak 17.yüzyılda yaptırılan Osmanlı kervansaraylarından bazı farklılıklar gösterir. Kayseri-İscesu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı (17.yy.) (14), Eski Malatya Silahtar Mustafa Paşa kervansarayı (15) ile mukayese edilecek olursa: Bu eserler açık avlulu ve tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Avlularının içini revaklar dolandır. Kömürhan revaksız olarak yapılmıştır. Araştırılabildiği kadarı ile avlusunun sadece girişi ile bir cephesinde konaklama odaları olan Selçuklu ve Osmanlı kervansarayı bulunmamaktadır. Bu eserde giriş yönü ile batı cephe mekanlar vardır.

Esas karşılaştırmayı aynı tarihlerde, aynı amaç (İran Seferi) için yapılan ve aynı coğrafi bölgede olan Eski Malatya'daki Silahtar Mustafa Paşa kervansarayı (16-36) ile yapmak doğru olur. Bu eser, bir açık avlu, kışlık salon ve iki dikdörtgen mekânı ihtiva eder. Ön

cephesinde, girişin yanlarında altışar tane dükkan yer alır. Girişin üstünde kervansarayın mescidi bulunur. Altında beş helâ ve iki abdest musluğu vardır. Avlu revaklı olup, ortasında bir havuzu ihtiva eder. Kapalı kısmın avluya bakan cephesinde, tonozla örtülü toplam oniki tane oda mevcuttur. Kışlık salon içten içe üç sıra tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülüdür. Bu tonozlar sade ayaklara oturtulmuştur. Duvar önlerini seki ve şömineler çevreler. Kalın olan duvarlara pencereler yüksekten açılmıştır.

Kömürhan ile ortak olan yönleri: Tek avlulu, tek katlı oluşu, bir portal ile yapıya girilişi, havuzun ortasında yer alışı, kapalı salonu seki ve şöminelerin çevrenmesi, pencerelerin dar ve yüksekte oluşu, içten tonoz, dıştan düz toprak dam ile örtülmesi ve avludaki yolcu odalarının bütün cephelerde yer almasıdır. Farklı yanları ise: Ön cephede dükkanların yer alışı, mescidin giriş üstünde bulunması, avlunun revakla çevrili olması, konuk odalarının kışlık salonun önünde olması, avlu ile kışlık salonun bittiği köşelerde birer büyük hacmin varlığıdır. Kömürhan'da dükkanlar avlu içinde, girişin sağında ve solunda yer almaktadır. Mescid, avlunun güney-doğu köşesindedir. Avluda revaklı galeri mevcut değildir. Yolcu odaları sadece batı cephede bulunmaktadır.

SONUÇ

IV. Murat Han, Bağdat seferine gitmeden yaptırdığı birçok eser dahilinde, Malatya-Harput kervanyolundaki Kömürhan'ı inşa ettirmiştir. Kitabesi mevcut olmadığından, mimarının kim olduğunu bilemiyoruz. Ayrıca Sultanın vakfiyesinde bu eserle ilgili bilgi kaydına rastlanılmadığını yukarıda belirttik.

Kervansaray, acilen lazım olduğundan dolayı olsa gerek, ölçülerinde düzen yoktur. Mesela kışlık salondaki

(14) GÜRAN Ceyhan; Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları, Ankara 1978

(15) GÜRAN Ceyhan; Aynı Eser 1967 ve 1973 Malatya İl Yıllıkları

kemerlerin ve sahinlerin genişlikleri farklıdır. Cephenin uzunlukları da değişiklik gösterir. Mescidin yapı kütle-sinde meydana getirdiği kırılma çok barizdir. Mescid pencerelerinin sütun-celeri haricinde süsleme yapılmamıştır.

Bugünkü yarı harabe haline gelmesi ilginçtir. 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar üstündeki misafirhane ile işle-tilen kervansaray, daha sonra resmî olarak özel kişilere satılmıştır. Yapıyı alanlar işe yarar malzemesinin tümünü sökmüşlerdir. Muhtelif zamanlarda ese-rin kesme taşları bölgedeki köylüler ta-rafından alınmıştır.

1987 yılı içinde Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacaktır. (16) Bugün yarı harabe halinde olması mo-loztaş malzemenin bol kullanılması, eserin başka bir yere nakli ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

1.AKOZAN Feridun; Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul, 1963

2.ARDİÇOĞLU Nurettin; Harput Tarihi, İstanbul, 1964

3.ASLANAPA Oktay; Türk Sanatı, İstanbul, 1984

4.ÇIRANOĞLU Tuğman; 1967 Ela-zığ İl Yıllığı, Elazığ, 1970

5.GÜRAN Ceyhan; Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları, Ankara, 1978

6.İLTER İsmet; Tarihi Türk Han-ları, Ankara, 1969

7.KARAMAĞARALI Beyhan; Sel-çuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fa-kültesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Not-ları, Konya, 1983

8.KUŞÇUOĞLU Mustafa; Evliya Çelebi'den Malatya, İstanbul, 1968

9.MEMİŞOĞLU Ferhan; Elazığ Kla-vuzu, İstanbul, 1977

10.MÜLAYİM Selçuk; Sanat Tarihi Metodu, İstanbul, 1983

11.SERDAROĞLU Ümit; Aşağı Fı-rat Havzasında Araştırmalar. 1975, ODTÜ. Aşağı Fırat Projesi Ya-yınları, Seri I, No I, Ankara 1977

12.SUNGUROĞLU İshak; Harput Yollarında, I.Cild, İstanbul, 1958

13.YETGİN Suut Kemal; İslam Mi-marisi, Ankara, 1965

14.ÖNGE YILMAZ; Selçuk Üniver-sitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Konya, 1984

15.1967 ve 1973 Malatya İl Yıllıkları

16.Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt IV, İstanbul, 1978

(16) İnceleme Ağustos 1984'te yapılmıştır.

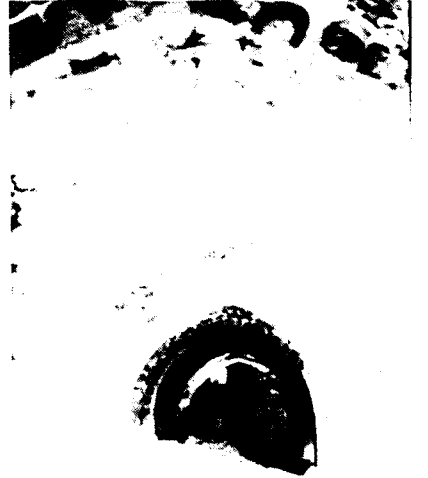
Resim 4 :
Han'ın kuzey cephesi

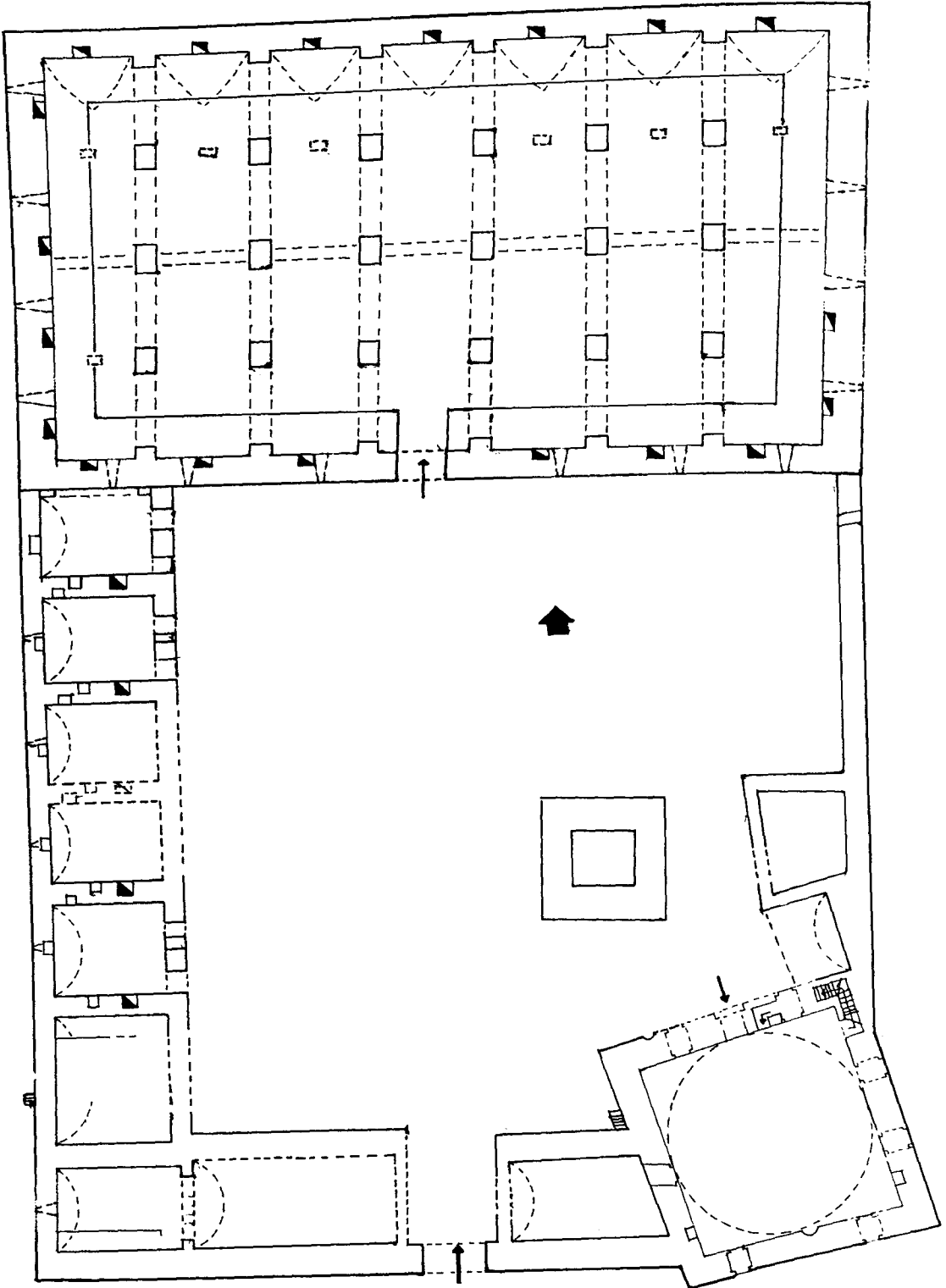
Resim 5 :
Güney cephe

Resim 8 :
Güney
cephede
sağlam
kalan
pencere

Resim 6 :
Bağımsız
mekân'ın
içten
görünüşü

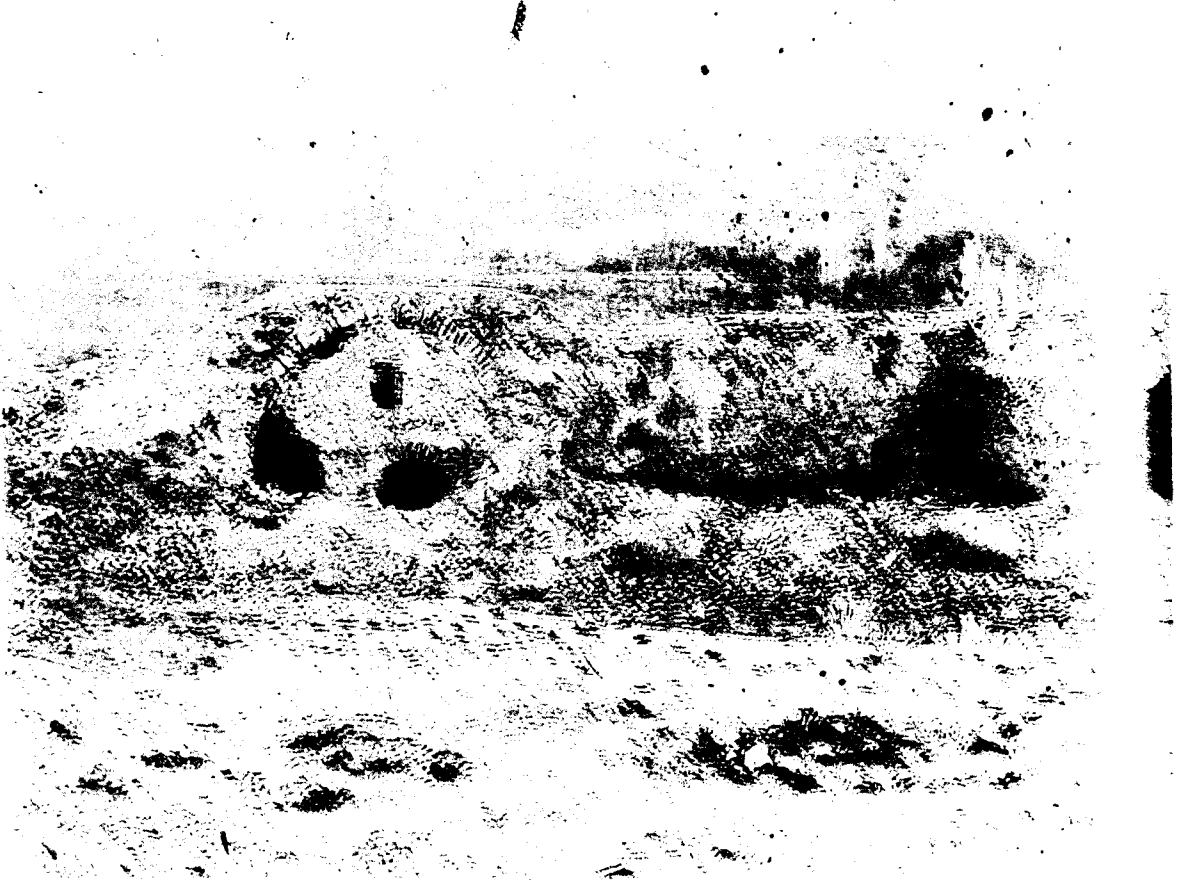
PLAN : Kömürhan Kervansaray'ının Plânı.

RESİM 1 : Kervansarayın doğudan genel görünüşü.

RESİM 3 : Mescidin kuzeyden görünüşü.

RESİM 6 : Bağımsız mekanların görünüşü.

RESİM 7 : Mescidden kışık salonun görünüşü.

